

*Gabriela Zver,
Dvojezična srednja šola, Lendava,*

Perceptivna sposobnost dvojezičnih/večjezičnih dijakov ob meji z Madžarsko

Prispevek želi predstaviti prednosti gimnazijcev, ki obiskujejo Dvojezično srednjo šolo v Lendavi in živijo v dvojezičnem okolju. Ti dijaki so lahko boljši prevajalci – če imajo občutek za jezik –, ker se slovenščine in madžarščine ne učijo le v šoli, temveč tudi iz svojega okolja (naravni bilingvizem). Spontana raba jezikov se kaže prav pri štetju, računanju, molitvi, petju ljudskih pesmi, poznavanju zgodovin obeh narodov, branju knjig, časopisov, gledanju televizije, v nezavedni rabi obeh jezikov: v asociacijah in sanjah. Njihova percepcija sveta je tako bogatejša, poleg tega so dijaki tudi večjezični, saj se v šoli učijo še angleščino in nemščino, v svojem okolju pa se pogosto srečujejo tudi s hrvaško govorečimi.

Uvod

Mesto Lendava ima bogato zgodovinsko preteklost, ki sega v rimske čase, ko je skozenj vodila jantarska pot. Nikolaj Bánffy je dal leta 1572 na svojem gradu, ki stoji še danes, postaviti tiskarno – prvo na ozemlju celotne bivše Jugoslavije. V začetku 20. stoletja je Ernő Balkányi ustanovil takrat edino delujočo tiskarno na področju Pomurja, pred drugo svetovno vojno pa so v mestu tiskali časopis *Ljudsko pravico*. V Lendavi živijo pripadniki katoliške in evangeličanske skupnosti, pred leti pa sta živela še zadnja pripadnika nekoč zelo uspešne in izobražene lendavske židovske skupnosti. V sinagogi, ki stoji poleg Gledališko-koncertne dvorane, se danes odvijajo kulturni dogodki.

Občina Lendava meji hkrati na Madžarsko in Hrvaško in njeno področje je bilo vedno dvojezično (slovensko in madžarsko). Tako je bil leta 1959 uveden v osnovno šolo model dvojezičnega izobraževanja, leta 1981 tudi v srednjo šolo. Pred razpadom Jugoslavije so se na dvojezično srednjo šolo (takrat Srednja šola kovinarske, pedagoške in ekonomske usmeritve) množično vpisovali tudi učenci iz enojezičnih šol iz Medžimurja, po vojni le še redki posamezniki.

Namen mojega prispevka je dokazati, da daje dvojezično izobraževanje, ki ga sedaj izvajamo, veliko prednosti, saj odpira dijakom, ki končajo dvojezično

srednjo šolo ali vsaj dvojezično osnovno šolo, večje možnosti za uspeh znotraj EU, ker naši gimnazijci poleg dveh tujih jezikov (angleščine in nemščine), tekoče obvladajo še en dodatni jezik tako dobro, da lahko le-tega precej suvereno uporabljajo na različnih področjih, čeprav morajo kdaj svoje znanje še nadgraditi – kar ni nič presenetljivega, saj vsak strokovnjak permanentno spoznava jezik svoje stroke predvsem preko dela. Ker sta madžarščina ali slovenščina, včasih celo oba jezika, na tem področju materna jezika, odpira dvojezični pouk možnost, da z izobraževanjem dobimo nekaj dobrih prevajalcev, saj poteka pouk madžarščine v srednješolskih programih kot prvi materni jezik in kot jezik okolja. Prvo obliko učenja maternega jezika izberejo dijaki, ki doma govorijo madžarsko ali madžarsko in slovensko, drugo pa večinoma dijaki, ki govorijo doma slovensko. Prva skupina nam lahko da dobre prevajalce iz slovenščine v madžarščino, druga pa iz madžarščine v slovenščino. Seveda govorimo o potencialnih prevajalcih samo v primerih, ko imajo dijaki dovolj občutka za jezik in za njegove različne socialne zvrsti.

Lendavski govor ali »lendavščina«

Sama sem obiskovala dvojezično osnovno šolo in nato še dvojezično srednjo šolo, v Mariboru sem na Pedagoški fakulteti študirala slovenščino in madžarščino ter se nato zaposlila na Dvojezični srednji šoli v Lendavi, kjer od leta 1995 poučujem slovenščino. Načini poučevanja obeh maternih jezikov so se od mojih osnovnošolskih dni v 80. letih do danes spremenili na bolje, saj je pouk maternega jezika v osnovni šoli sedaj diferenciran na stopnje, glede na obvladanje jezika (tako slovenskega kot madžarskega), v srednji šoli pa so dijaki pri madžarščini deljeni v dve skupini: na madžarščino kot materni jezik in madžarščino kot jezik okolja. Pri slednjem obstaja še notranja diferenciacija v negimnazijskih programih zaradi manjšega števila dijakov, ki prihajajo iz enojezičnih šol in se učijo madžarščine najprej na osnovnem nivoju. Na splošni in poklicni maturi ter pri zaključnih izpitih imajo dijaki možnost izbire, iz katerega maternega jezika (slovenskega ali madžarskega) bodo opravljali izpit.

Strokovnjaki s področja dvojezičnega šolstva sicer trdijo, da so naši dijaki bolj obremenjeni, kar je po svoje res, in da je pri učencih viden jezikovni primanjkljaj, ki se kaže v pogostih interferencah, v nekoliko slabšem besednem zakladu, večji rabi poenostavljenih stavčnih struktur. Temu lahko pritrdim, če govorimo o populaciji naših dijakov nasploh. Za večino gimnazijcev, o katerih bo govor v mojem prispevku, pa to ne drži.

Zemljepisno majhna Slovenija ima malo pokrajin, ki na nikogar ne mejijo in niso pod vplivom sosednjega, stičnega jezika. Že moji generaciji so učitelji očitali, da govorimo dijaki »lendavsko« (mestni govor, v Lendavi ni narečja). Danes tudi sama opozarjam dijake na slabosti in napake našega govora. Toda, ali se naši dijaki res težje naučijo knjižne slovenščine?

Nikakor ne. Kot se moramo tukajšnji prebivalci spopasti z lendavskim govorom,¹ ki je poln interferenc iz madžarščine in hrvaščine, se morajo ostali Prekmurci v rabi knjižnega jezika otresti prekmurščine, za katero dijaki iz enojezičnih osnovnih šol pravijo, da so jo govorili tudi med poukom, enako je s štajersčino pri Štajercih in z drugimi narečji po Sloveniji ter seveda z mestnimi govori npr. ljubljansčino, ki jo nekateri uporabljajo za sporazumevanje kar na televiziji. Številne nagrade in pohvale s tekmovanj iz debate tako v slovenščini kot v angleščini potrjujejo, da imamo tudi na narodnostno mešanem področju odlične govorce (pred 8 leti je bil najboljši debater v Sloveniji madžarske narodnosti!), na Madžarskem so naši dijaki nagrajeni kot najboljši recitatorji, zelo uspešni so tudi na tekmovanjih za Cankarjevo priznanje in na tekmovanjih iz tujih jezikov, na državnem nivoju.

V vsaki generaciji je nekaj dijakov, ki izvirajo iz madžarskih ali mešanih družin (slovensko-madžarskih), a govorijo, pišejo bolje kot dijaki iz slovenskih družin. Obratno ne morem trditi, čeprav je pohvalno to, da se precej dijakov, ki obiskujejo madžarščino kot jezik okolja, odloča na maturi za izbirni predmet Madžarščino kot jezik okolja v Prekmurju, kjer večina dosega zelo lepe rezultate. Poleg tega sodelujejo dijaki, ki jim je materni jezik slovenščina, tudi v mednarodnih projektih in tako potujejo v države, kjer živijo Madžari, ter predstavljajo našo šolo (npr. projekt Medkarpatske komunikacije v Panonski kotlini, Comenius).

Spontanost govornih nastopov sploh in pri naravoslovnih predmetih

V potrditev postavljene teze sem opravila anketo, pri kateri je sodelovalo 26 gimnazijcev iz slovenskih družin, 25 iz madžarskih, 38 iz mešanih (slovensko-madžarskih) in 18 iz hrvaških ali hrvaško-slovenskih oziroma hrvaško-madžarskih družin, skupaj 107 dijakov Dvojezične srednje šole Lendava,² od 1. do 3. letnika. Poglejmo, kaj menijo dijaki o svojem poznavanju slovenščine ali madžarščine. Vprašanje se je nanašalo na sproščenost nastopa sploh in posebej na nastope pri naravoslovnih predmetih.

Slovinci³ najbolj sproščeno nastopajo (referati, poročila, vrednotenja, utemeljevanja) v svojem maternem jeziku, skoraj 30 % dijakov tudi v

¹ Madžarska različica lendavskega govora je sicer prav tako polna slovenskih in hrvaških interferenc, vendar pa v tem primeru govorimo o dveh narečjih: *göcsej* in *hetési*. O razlikah med slovenskim in madžarskim pravopisom in slovnico je pisala Elizabeta Bernjak (2004).

² Šola izvaja naslednje dvojezične srednješolske izobraževalne programe: Gimnazija, Ekonomski tehnik, Poklicno-tehniško izobraževanje – Ekonomski tehnik, Strojni tehnik, Maturitetni tečaj, Model skupnega izvajanja izobraževalnih programov srednjega poklicnega izobraževanja na narodno mešanih območjih.

³ Poimenovanji Slovenec in Madžar bosta v prispevku rabljeni v smislu razlikovanja narodnosti. Vsakokrat pa bo šlo za prebivalca dvojezičnega področja v Prekmurju.

madžarščini, kljub temu pa so v anketi obkrožili odgovor, da pri naravoslovnih predmetih spregovorijo predvsem slovensko. Dijaki madžarske narodnosti najbolj sproščeno nastopajo v madžarščini, 30 % jih je suverenih govorcev v obeh jezikih. Pri naravoslovnih predmetih jih skoraj 40 % spregovori samo slovensko, 23 % bolj slovensko kot madžarsko, 15 % v obeh jezikih in približno enak odstotek samo madžarsko. Govorni nastop dijakov iz mešanih družin je sproščen v obeh jezikih v enaki meri, čeprav je nekaj odstotkov dijakov malo bolj sproščenih v slovenščini, pri naravoslovnih predmetih pa spregovorijo predvsem slovensko. Tudi v družinah, kjer sta oba starša Hrvata ali pa le eden, govorijo otroci v šoli več v slovenščini, vendar tudi v madžarščini, pri naravoslovnih predmetih pa samo slovensko.

Kot je razvidno iz ankete, dijaki spregovorijo predvsem v svojem maternem jeziku, dijakom iz mešanih zakonov pa sta blizu oba jezika; kljub temu redki suvereno uporabljajo madžarščino kot učni jezik. Vzrokov je lahko več: učbeniki, ki jih uporabljajo, so večinoma slovenski, učenci so lahko navajeni rabe določenega jezika že iz osnovne šole, učitelji tako v osnovni šoli kot v srednji šoli so različno dobro jezikovno usposobljeni za poučevanje v obeh jezikih. Nekateri učitelji so madžarske narodnosti ali izvirajo iz družin, kjer se govorita večinoma oba jezika, in brez večjih težav izvajajo dvojezični pouk, drugi so končali dvojezično osnovno in srednjo šolo, doma pa manj govorijo madžarsko in se morajo dodatno izobraževati glede strokovnih izrazov na področju svoje stroke (to možnost imajo v času študija, sicer pa morajo vsi učitelji dvojezičnih šol opraviti na strokovnem izpitu tudi preverjanje iz slovenščine in madžarščine). Največ težav pri izvajanju dvojezičnega pouka imajo učitelji, ki prihajajo iz enojezičnega okolja in se morajo začeti učiti madžarščino najprej na osnovnem nivoju. Pri tem jim Madžarska narodnostna skupnost pomaga s štipendijami za jezikovne tečaje v Debrecenu na Madžarskem – tako je bilo vsaj do nedavnega. Vsekakor je poznavanje obeh jezikov in kvalitetno izvajanje dvojezičnega pouka odvisno tudi od učiteljeve zavzetosti, da bi ugodili pravici dijakov do kvalitetnega dvojezičnega pouka.

Po moji anketi dijaki slovenskih staršev računajo in štejejo vedno samo v slovenščini, enako dijaki iz hrvaških družin, nekaj polhrvaških (hr.-slo., hr.-madž.) otrok tudi v obeh jezikih: včasih slovensko, včasih madžarsko (18 %). Madžari štejejo v 32 % v madžarščini, prav tako v 32 % v slovenščini ter v 36 % včasih v slovenščini, včasih v madžarščini. Dijaki iz mešanih zakonov štejejo v veliki večini v slovenščini (68 %), manj v madžarščini (16 %), nekateri včasih v slovenščini, včasih v madžarščini (16 %).

Pri tem je zanimivo to, da štetje v nekem jeziku kaže na spontanost in da so dijaki iz mešanih zakonov najbolj spontani v obeh jezikih, kar posredno kaže, da imajo res dva materna jezika.

Slovensko in madžarsko se naši dijaki ne učijo le v šoli. Od zgodnjega otroštva se z obema jezikoma srečujejo v vsakdanjih situacijah, ko se pogovarjajo s sošolci, prijatelji, starši, sorodniki, sosedi, kupujejo v trgovini, berejo revije, gledajo televizijo in surfajo po internetu. Mirko Križman v knjigi *Jezikovna razmerja* razlaga, da je težko ugotoviti pravi bilingvizem (dvojezičnost). Razlaga, da je

najpristnejši lahko pri otroku, ki še nima zapletenih miselnih in čustvenih izkušenj in dojema jezik bolj neposredno, če starša kot materinščino govorita različna jezika in med njunima jezikovnima kulturama ni napetih odnosov. Tudi če se otrok v enakomernih presledkih in časovno enako dolgo zadržuje v dveh različnih jezikovnih okoljih brez travm in dobi v obeh okoljih enako močne impulze, lahko pride do naravnega bilingvizma (1997: 106).

Če se začne otrok dvojezično sporazumevati kasneje, so kakovosti po Križmanovih trditvah različne in pride do različne intenzitete uporabljanja jezikov. Za naše dijake velja naslednje: manjši odstotek dijakov res raste v družinah, kjer obstaja zgodnji naravni bilingvizem, v večini dvojezičnih družin, torej v družinah, kjer je eden od staršev Slovenec, drugi pa Madžar, ali pa v družinah, kjer sta oba starša Madžara, vendar sama veliko govorita slovensko ali pa skorajda samo madžarsko, živijo otroci bolj pod vplivom drugega, kasnejšega naravnega bilingvizma, ki se razvije v času, ko otrok obiskuje vrtec ali sliši svoje stare starše, prijatelje. Sicer pa se jezik posameznika, ne glede na nastanek naravnega bilingvizma, ves čas spreminja zaradi okolja in stopnje izobraženosti.

V živi človeški govorici, preko katere otroci spoznavajo svoj jezik, se izraža celotna človekova osebnost. Naj navedem Trstenjakov primer, ki je značilen tudi za naše dijake: ameriška Slovenca sta imela sina, ki sta ga vzgajala tako, da je le-ta govoril z očetom samo angleško, z materjo pa samo slovensko, ker se bo tako najlažje naučil obeh jezikov. Ko je nekoč materi pripovedoval o nekem zanimivem dogodku, ga je ta prosila, naj isto pove še enkrat očetu v slovenščini. Sin je komaj odprl usta in zajeceljal: »*I can't*. Ne morem. Kako da ne?« Odgovor: Jezik je ustvarjalec osebnih odnosov« (Trstenjak 1992). Tovrstno izkušnjo poznajo tudi naši dijaki.

Branje, pisanje pri maternem jeziku in pri jeziku okolja ter vpliv medijev

Šolski spis znajo dijaki, ki izvirajo iz slovenskih družin, prav tako dijaki iz polhrvaških ali hrvaških družin, napisati v slovenščini bolje, vendar znajo nekateri pisati enako dobro tudi madžarsko. Dijaki iz madžarskih družin in iz mešanih zakonov večinoma menijo, da znajo pisati enako dobro v obeh jezikih. Slovenci (enako velja za dijake iz hrvaških in polhrvaških družin) berejo domača branja predvsem v slovenščini, 23 % jih prebere tudi madžarska domača branja. Isti procent dijakov v veliki večini prebira časopise in spremlja televizijske

programe v obeh jezikih. Dijaki madžarske narodnosti preberejo enako število knjig v obeh jezikih, 26 % jih prebere nekaj več knjig v slovenščini kot v madžarščini. Isti dijaki gledajo v enaki meri televizijske programe in berejo časopise – v obeh jezikih.

Glede domačega branja so dijaki iz mešanih družin statistično približno med rezultati navad dijakov, ki so po narodnosti Slovenci, in dijakov, ki so po narodnosti Madžari. Tudi glede gledanja televizijskih programov in branja časopisov in revij ni večje razlike: spremljajo in uporabljajo informacije obeh medijev v obeh jezikih, le nekaj več (10 %) v slovenščini.

Mediji predstavljajo enosmerno komunikacijo in posredujejo simbolne sisteme posameznih kultur. Pomagajo otrokom, da slišijo predvsem knjižno zvrst jezika. Pri tem so naši dijaki enaki dijakom drugod po Sloveniji, saj pomenijo televizija, radio, časopis neke vrste »dopolnilno« obliko učenja jezika, ki jim povrh pomeni še zabavo. Ni malo dijakov, ki so se naučili angleško prav s pomočjo MTV-ja. Kje so torej naši dijaki v prednosti? Pri tem, da imajo možnost sodelovati v dvosmerni komunikaciji, da uporabljajo oba jezika v vsakdanji rabi. Koliko družin v Sloveniji se doma sporazumeva angleško? Verjetno samo v družinah s članom, ki mu je angleščina materni jezik, v drugih ne.

Pred razpadom Jugoslavije so dolgo časa prihajali v naše kraje Srbi, ki so se zaposlili pri vojski (nadzor jugoslovanske državne meje), delali so kot cariniki, zdravniki (kar nekaj jih je vojvodinskih Madžarov). Hrvati pa so se zaposlovali pri podjetju Nafta. Kot sem povedala že v uvodu, so se na DSS Lendava izobraževali tudi dijaki iz sosednje Hrvaške. Kasneje so se pri nas zaposlili in si ustvarili družino, ki je velikokrat bila slovensko-hrvaškega ali madžarsko-hrvaškega značaja. Življenje ob meji se je ob osamosvojitvi Slovenije precej spremenilo, vendar je lendavski govor še zmeraj ohranil neke vrste hrvaško melodijo, ki jo slišite pri govorjenju Lendavčana, ki pravi, da je Slovenec, pri Lendavčanu Madžaru pa se sliši madžarska melodija in pogosto poudarjanje prvega zloga v besedi. Prednost naših dijakov je, da se hitro učijo jezikov. Tudi hrvaškega poznajo bolj kot drugi Slovenci, ki ne živijo ob meji, čeprav ga seveda ne obvladajo pravilno, ker se ga v šoli nikoli niso učili.

Vrnimo se k domačemu branju in spisom. Pomembno je, da dijaki čim bolje usvojijo oba jezika in da berejo knjige, saj s tem nehote sprejmejo za svoja oba, torej sprejmejo duha obeh narodov in imajo s tem še bogatejši simbolni svet, hkrati pa so s tem prevzeli dva načina razmišljanja in dosegli večji osebni kulturni napredek. Naši dijaki se najprej učijo govora v obeh jezikih (slovnico šele v šoli) in s tem že zgodaj prevzamejo dva načina razmišljanja, če so doma s starši ali starimi starši, sosedi, prijatelji govorili oba jezika. Noam Chomsky je v razlagi simbolične govornice opozoril na »globinske strukture jezika in s tem na antropološko pomembnost simboličnosti v človeškem mišljenju. Razen fonetične in sintaktične sestavine jezika je obravnaval predvsem semantično strukturo, ki je

odločilna za globinsko strukturo« (Trstenjak 1992: 158). In to globinsko strukturo usvojijo naši dijaki že zelo zgodaj, zato jo posebej izpostavljam. V mesecu juniju je v lendavskem Centru Bánffy predaval madžarski akademik dr. József Hámori, nevrobiolog, ki se ukvarja z delovanjem možganov. Razlagal je, da ko se enkrat naučiš nekega jezika, si s tem nehote sprejel tudi način razmišljanja. Madžari so po svetu znani kot dobri matematiki, kar je po besedah Hámorija povezano z značilnostmi njihovega jezika, z njegovo strukturo. So naši dijaki zaradi svoje dvojezičnosti kaj boljši matematiki? Tega ne vemo, ker tovrstnih raziskav še ni bilo. Je pa verjetno res, da je področje za jezike v možganih naših dijakov bolj zapleteno zgrajeno, torej polno sinaptičnih povezav.⁴ Če se začnemo učiti tujega jezika kasneje, npr. po 15. letu, se število sinaps znotraj iste živčne mreže ne bo množilo, temveč bo nastala nova živčna mreža, z novimi sinapsami. Hámori potrjuje, da se tudi v način razmišljanja dijakov, ki znajo slabo madžarsko, nehote vgradijo prvine madžarskega jezika. Če bo naš dijak prevajal neko besedilo v slovenščino (to bo verjetno dijak, ki mu je slovenščina materni jezik, ali dijak, ki je iz mešanega zakona, vendar mu slovenščina predstavlja prvi, materni jezik), bo prej začutil pravo sporočilno vrednost povedi iz izvirnega besedila. Poleg tega bo znal prevesti besedilo tako, da se bo v prevodu čutila madžarskost.

Prevajalstvo

Prav to je tudi vzrok, da sva se pred leti s sodelavko hungaristko Hermino László odločili za projekt prevajalstva na naši šoli. Od leta 2001 do 2004 sva izvedli tri projekte prevajanja. Najprej sva dijake poučili, kako se prevaja. Z njimi sva izvedli tudi kratek poskus, kako se ne prevaja. Dijaku sem dala slovensko pesem, ki jo je prevedel na primer v madžarščino in jo dal naprej sošolki, ki je pesem prevedla v nemščino, nato nekdo spet v slovenščino ali angleščino ali ponovno v madžarščino. Nihče od prevajalcev ni poznal izvirnika in predhodnih oblik pesmi, razen tiste, ki so jo dobili v prevajanje. Po igri je sledilo prevajanje odlomkov del sodobnih slovenskih in madžarskih avtorjev (M. Mazzini, A. Blatnik, G. Németh, E. Kukorelly) in angleške avtorice Joolz, ki jo je povabila

⁴ Sinapsa pomeni povezavo, stično mesto med vzdraženima celicama. Prek nje se vzbujenje prenese iz ene vzdražene celice (nevrona) na drugo. Skupine celic se prek sinaps povežejo v živčno mrežo. Gardner navaja Williama Greenougha: »Velike spremembe delov možganov, ki spremljajo razlike v izkušnjah, so povezane s spremembami na ravni nevronov, in sicer v številu, vzorcu in tudi kakovosti sinaptičnih povezav« (1995: 79). Znanstveniki domnevajo, da je izjemno hitro učenje pri majhnih otrocih (na primer na jezikovnem področju) odraz velikega števila sinaps, ki so na voljo v tem obdobju. »Med drugim in petim letom se razvije osnovna simbolizacija. Otrok postane zmožen dojemati in ustvarjati v jeziku (stavke in zgodbe) [...] Pri jeziku na primer poteka dolg razvoj skladišnih zmognosti, od zmognosti povezovanja dveh besed (pri osemnajstih mesecih) do zmognosti govorjenja v podrednih stavkih, zastavljanja vprašanj z 'Zakaj' in tvorba zahtevnejših stavčnih oblik« (Gardner, 1995: 340).

sodelavka Sandra Vida. Nato smo izdali tri knjižice s prevodi in priredili literarne večere z navedenimi avtorji. Dijaki so med prevajanjem naredili seveda tipične napake in se tako naučili, česa pri prevajanju ne smejo početi, na kaj morajo biti pri svojem delu pozorni. Opozorila pa sem jih predvsem na to, da naj prevajajo v svoj materni jezik. Kaj je materni jezik dijaku, ki izhaja iz mešane družine, kjer zares uporabljajo oba jezika? Če zares enakovredno uporablja oba jezika, je pomembno predvsem to, v katerem jeziku je jezikovno najmanj oporečen, kje čuti vse socialne zvrsti izbranega (maternega) jezika, kje se je sposoben z lahkoto poigrati z jezikom npr. pri besednih igrach, frazah, s poetičnostjo, melodijo jezika. V večini primerov je to slovenščina, pri dijaki madžarske narodnosti pa bolj madžarščina. Za kvalitetno prevajanje je pomembno odlično poznavanje ciljnega in ne izvirnega jezika. Je pa res, da se naši dijaki lahko izkažejo v poznavanju duha obeh narodov, saj dobro poznajo obe zgodovini, veliko književnih del, ki ta duh posredujejo. Prevajalec z odličnim občutkom za jezik, v katerega prevaja, in s poznavanjem duha in razmer v deželi, katere jezik prevaja, mora biti zares dober. Mirko Križman potrjuje to trditev tudi v knjigi *Jezikovna razmerja*: »Manjšina bi bila tudi najboljša skupina za prevajanje« (1997: 88). Pravi, da mora prevajalec spoznati tudi materialno in duhovno kulturo dežele (ne le kulturo in deželo nasploh) – po možnosti z več sinhronih in diahronih vidikov, da bo lahko dobro prevajal.

Zgodovina, ljudska pesem (duha narodov) in molitev

Glede poznavanja zgodovinskih osebnosti in zgodovine obeh narodov so dijaki v anketi odgovarjali naslednje: da poznajo Slovenci predvsem slovensko zgodovino, pojejo predvsem slovenske ljudske pesmi, vendar pa poznajo tudi kakšno madžarsko ljudsko pesem. Tudi dijaki madžarske narodnosti dajejo prednost poznavanju svoje zgodovine, vendar jih 25 % pozna enako dobro obe zgodovini, zapeti pa znajo predvsem madžarske ljudske pesmi in nekaj slovenskih. Najboljši poznavalci obeh kultur in zgodovine so dijaki iz mešanih zakonov, saj trdijo, da poznajo bolj ali manj enako dobro obe zgodovini, hkrati pa poznajo veliko ljudskih pesmi obeh narodov. Zanimivi so rezultati ankete pri dijaki iz hrvaških ali polhrvaških družin, kjer je poznavanje obeh zgodovin, ljudskih pesmi za nekaj odstotkov boljše od rezultatov dijakov iz slovenskih družin.

Ne smemo pozabiti, da se naši dijaki med poukom velikokrat pogovarjajo v dveh jezikih hkrati in da obravnavajo pri predmetu Zgodovina tudi učno snov, ki je vezana na madžarsko zgodovino. Takrat poteka pouk predvsem v madžarskem jeziku. Če dijak Slovenec česa ne razume, vpraša učitelja ali sošolca. Pri glasbenem pouku dijaki pojejo pesmi obeh narodov in se pri tem hitro učijo, saj poznajo ritem (polka, čardaš) in melodijo pesmi določenega naroda še z domačih zabav in veselic. Tako postanejo dijaki, ki morda ne marajo slovenskih ali madžarskih pesmi, celo »proti svoji volji« dobri poznavalci ljudskih pesmi obeh narodov.

Seveda prihaja med dijaki do občasnih nestrpnosti do katerega od jezikov, vendar poskušamo prav te dijake prepričati o pozitivni plati dvojezičnosti z argumenti, o katerih govori ta prispevek. Aleš Debeljak ugotavlja isto, čeprav govori o slovenščini, velja pa za vse jezike: »Ko se zanemarja, omalovažuje ali krši javna raba jezika, gre v izgubo nek kompleksen simbolni svet, v izgubo gre posebna resnica kolektivne mentalitete« (1998: 21).

Petje vsekakor predstavlja intimnost, enako je z molitvijo. Opravljena anketa kaže rezultate tistih dijakov, ki se niso izrekli za ateiste. Slovenci molijo predvsem v slovenščini, 15 % včasih v slovenščini, včasih v madžarščini. Madžari molijo predvsem v madžarščini, 36 % pa v obeh jezikih. Dijaki iz mešanih zakonov ponovno predstavljajo »zlato sredino«. 42 % jih moli v slovenščini, 23 % v madžarščini in 35 % včasih v slovenščini, včasih v madžarščini. Dijaki hrvaškega ali polhrvaškega izvora molijo predvsem v slovenščini (73 %), 26 % vprašanih moli včasih v slovenščini, včasih v madžarščini.

Simbolni svet (sanje, asociacije)

Petje in molitev pomenita intimnost, vendar sta zavestni dejanji. V anketi sem preverjala, kako je s tistim delom identitete, ki se v pravi podobi pokaže šele v nezavednem: v sanjah in pri rabi asociacij. Ko so pri izpolnjevanju ankete bili dijaki pri vprašanju *V katerem jeziku sanjaš?*, so me vsi presenečeno pogledali. O tem menda niso nikoli razmišljali in nekateri se sploh niso zavedali, da tudi v sanjah potekajo dialogi. Šele pri tem vprašanju opazimo, ali se dijaki poznajo in kaj se skriva v njihovi podzavesti, kateri jezik je jezik nezavednega. Prav nezavedni del je enako tvoren in resničen del posameznikovega življenja kot zavestni del. Tako Jung: »Jezik in 'prebivalci' nezavednega so simboli,⁵ sredstvo komunikacije pa – sanje.« (2002: 16)

Vsa umetnost, najsi bo pesništvo ali likovno ali glasbeno ustvarjanje, je v jedru vedno simbolično izražanje. Bit umetnine pa tvorijo emocionalnost, slikovitost in logičnost. Jung namreč trdi, da je »človeška psiha maternica vseh znanosti in umetnosti« (1994: 119). In prav to ponovno potrjuje, da učenje dveh

⁵ Po Janku Kosu (1994: 86) je povezan s temo na poseben način: ne čisto idejno-racionalno, temveč pretežno afektivno-emocionalno, zato ostaja skrivnosten in le delno razumljiv. Torej šele tema ustvari iz motiva simbol. Prepoznavamo jih na različne načine. Daljše je besedilo, bolj močna postane narativna struktura in več je možnosti, da se pojavijo simboli. Njihovo prisotnost lahko prepoznavamo s pomočjo ponovitev in antitez, lahko pa našo pozornost pritegne prav pojavitev nebistvenega v dramatičnih prizorih. Po G. Kurzu poznamo tri osnovne tipe motivacije nastanka simbolov, in sicer tipe, ki so lahko bliže sinekdohi ali metonimiji ali metafori (1988: 80). Značilnost simbola je tudi njegova neizčrpnost. Todorov razlaga, da ima neko besedilo ali neki diskurz svoj simbolični izvor v trenutku, ko med interpretacijo odkrivamo neki indirektni smisel (1986: 17).

književnosti, poznavanje dveh kultur in zgodovine (tudi strokovni izrazov) res bogati notranji svet naših dijakov. Uporaba simbolov je ključ do razvoja človeške narave, utemeljuje Gardner, in omogoča nastanek mitov, jezika, umetnosti, znanosti, prav tako ima osrednjo vlogo pri človekovih najvišjih ustvarjalnih dosežkih, ki vsi gradijo na njegovi simbolni zmožnosti (1995: 61). Enako je z asociacijami, ki se utrinjajo našim dijakom, kajti »sleherni koncept v naši zavesti ima psihične asociacije« (Jung 2002: 42).

Rezultati ankete kažejo, da dijaki iz slovenskih družin sanjajo v slovenskem jeziku, tudi asociacije se jim utrnejo v maternem jeziku, vendar jih 22 % trdi, da so poleg asociacij v maternem jeziku pogoste tudi asociacije v madžarščini. Dijaki iz madžarskih družin sanjajo samo v madžarščini (33 %), nekateri včasih v slovenščini, včasih v madžarščini (37 %). Zanimivo je, da se dijakom madžarske narodnosti nikoli ne utrnejo asociacije samo v madžarščini, temveč različno: včasih v enem, včasih v drugem jeziku (64 %). Enako je z dijaki iz mešanih zakonov in iz hrvaških družin, pri katerih se asociacije nikoli ne utrnejo samo v madžarskem jeziku, temveč menjaje v obeh jezikih, pogosteje pa v slovenščini. Mogoče lahko rezultate iz tega vprašanja navežemo na vprašanje o spontanosti govora (glej poglavje o Spontanosti govornih nastopov sploh in pri naravoslovnih predmetih), kjer kažejo rezultati na to, da dijaki bolj spontano spregovorijo v slovenščini, ker je njena raba pogostejša med poukom. Dijaki iz mešanih zakonov in iz zakonov, kjer je eden od staršev Hrvat ali pa sta Hrvata celo oba, kažejo, da sanjajo predvsem v slovenščini (59 %), v madžarščini precej manj (8 %), nekaj jih sanja v obeh jezikih (16 %).

Šola veliko prispeva k človekovemu razvoju, čeprav

jezikovne tvorbe niso privilegij šole, ampak so jo ustvarile socialne skupine, kjer teče proces učenja od skupine do posameznika in nasprotno. Simboli so nastali v človeškem duhu prek socialnih stikov in seveda v stiku s naravo in drugimi fizičnimi ter fizikalnimi pojavi, ki so ustvarjali reflekse v človeškem duhu (Križman, 1997: 72).

Simbol je tudi najučinkovitejše orodje medsebojnega razumevanja, je najboljša pot socializacije. »Simbol je univerzalen in hkrati sposoben stopiti v srce posameznika ali družbe. Kdor prodre v pomen simbolov nekega človeka ali ljudstva, temeljito pozna tega človeka in ljudstvo« (Chevalier-Gheerbrant, 1993: 14). Naši dijaki imajo to srečo, kljub dodatni obremenjenosti, da se učijo o slovenskih literarnih delih pri slovenščini, o madžarskih literarnih delih pri madžarščini, o delih iz svetovne književnosti pa celo pri obeh predmetih in to z različnimi učnimi načrti in načini obravnave iste snovi. Dijaki enojezičnih šol so za tovrstno izkušnjo prikrajšani.

Zaključek

Meje jezika pomenijo meje našega sveta. Ali lahko neki jezik ogroža drugi jezik? Ne, če se oba učimo s spoštovanjem obeh ali več narodov. »Kultura, ki je ne prežema radoživo množstvo govoric, namreč postane brezbrizna do lastne brezbriznosti, opajajoč se nad lastno veličino sui generis« (Debeljak 1998: 183).

Naši dijaki so deležni tiste »celovitosti simbolnega, kulturnega in socialnega izkustva, ki se nalaga v plasteh zgodovinske nacionalne eksistence in kolektivne mentalitete, kakršno povzema jezik« (Debeljak 1998: 15). Možnost imajo, da bodo postali večji svetovljani, če jim bo to njihov ego dopuščal, nekateri bodo lahko boljši prevajalci, kot bi bili sicer, drugi bodo morda imeli boljše možnosti za zaposlitev zaradi svoje večjezičnosti – vsaj štirijezičnosti. In dober pisatelj ali pesnik se rodi prav iz zveze duhov.

Poleg tega se jezika ne učijo le v šoli, temveč tudi doma, kar je najbolj pomembno, saj dosežejo z obema jezikoma večjo intimnost, neposrednost, čutijo barvitost življenja, okolja, v katerem se gibljejo in ga soustvarjajo. Jezik je vedno dediščina (de Saussure). Zgodnje učenje jezika – pri naših dijakih že v zgodnjem otroštvu znotraj družine ali pa najkasneje v vrtcu in prvih razredih osnovne šole – pušča sledi v nezavednem, v kolektivnem duhu teh otrok. Po Piagetu razvoj zmožnosti ponotranjenja in simbolizacije doseže vrh okoli sedmega ali osmega leta starosti.

Vsaka skupina ljudi deluje na neki prostor, ga preoblikuje, mu vtisne pečat. Lendavčani z okolico smo vedno živeli v okolju, kjer sta sobivala vsaj dva naroda: slovenski in madžarski, hkrati pa smo bili vedno v stiku s hrvaško govorečimi sosedi, ki so pri nas obiskovali šolo in hodili v službo. Ko neka skupina vtisne svoj pečat, dobi prostor čustveno vrednost in številne simbolne pomene. Raba teh simbolov pa zadovoljuje potrebo po življenjski orientaciji, domačnosti in pripadnosti. Ne pozabimo, da so najpomembnejši elementi kulture prav simboli in z njimi jezik, moralne vrednote, norme in materialna kultura.

Literatura

Elizabeta Bernjak. *Slovenščina in madžarščina v stiku: Sociolingvistične in kontrastivne študije*, 2004 (Zora, 29).

Jean Chevalier in Alain Gheerbrant. *Slovar simbolov: miti sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.

Aleš Debeljak. *Individualizem in literarne metafore naroda*. Maribor: Obzorja, 1998.

Umberto Eco. *O literaturi*. Tržič: Učila International, 2005.

- Howard Gardner. *Razsežnosti uma: teorija o več inteligencah*. Ljubljana: Tangram, 1995.
- Carl Gustav Jung. *Človek in njegovi simboli*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002.
- Janko Kos. *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1994.
- Mirko Križman. *Jezikovna razmerja*. Maribor: Slavistično društvo, 1997.
- Gerhard Kurz. *Metapher, Allegorie, Symbol*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.
- Peter Newmark. *Učbenik prevajanja*. Ljubljana: Krtina, 2000.
- Anton Trstenjak. *Človek bitje prihodnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 1985.
- Anton Trstenjak. *Skozi prizmo besede*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.
- Anton Trstenjak. *Po sledih človeka*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.
- Tzvetan Todorov. *Simbolizam i tumačenje*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, 1986.